

Syllabus pro předmět: Jazyk a nevědomí

Ukončení: kolokvium

Počet kreditů:

Vyučující: Mgr. Jan Krása

E-mail: honoh@email.cz

Konzultační hodiny: Úterý 9:40-10:30; popř. skrze e-mail kdykoli.

Základní informace o předmětu: Předmět bude vyučován jako jedna hodina přednášky a jedna hodina cvičení pro studenty magisterského cyklu oboru psychologie (i pro studenty blízkých oborů).

Cíl a obsah předmětu: Cílem tohoto předmětu je seznámit studenta s velkým tématem soudobé filosofie a humanitních věd – s problémem jazyka. Po seznámení studenta s tématem bude výklad veden otázkou: Jak může současný výzkum problematiky jazyka pomoci při zkoumání nevědomí? Důraz bude kladen na koncepce a teorie, které popisují, jak jazyk funguje a kterak jej lze analyzovat a diferencovat; tedy na teorie a terminologie vzešlé z psychologie, lingvistiky, literární vědy a antropologie. Dále bude důraz kladen na osvětlení faktu, kterak na nás jazyk vyvíjí, jakkoli nezjevně, svoji formativní moc – tedy kterak strukturuje naše vědomé vidění světa a naše pojetí skutečnosti. V posledku bude student teoreticky seznámen se soudobými ale i historickými projekty, kterak tuto formativní moc jazyka odhalit, obejít anebo využít (ze soudobých projektů to budou rozličné „dekonstrukce“ (M. Foucault, J. Derrida, J. Lacan a psychoanalýza širě), z oněch historických to budou některé typy meditace, kabbalistická exegese apod.). Výklad – vedený směrem od konstrukce k „dekonstrukci“ – bude podáván s ohledem na doplnění si nejzákladnějších metodologických a epistemologických poznatků soudobé filosofie (především vzhledem k transformaci filosofických paradigmat – od paradigmatu vědomí k paradigmatu komunikace).

Podmínky pro absolvování předmětu: Podmínkou absolvování kurzu bude:

- zaprvé: obeznámenost s tématem jazyka v psychologii a blízkých oborech, nebo
- zadruhé: pravidelná návštěva přednášek a cvičení

a dále odevzdání seminární práce (v rozsahu minimálně 5 stran) na dohodnuté téma z okruhu problematiky tohoto kurzu.

Rozpis přednášených okruhů:

V případě autorů Ch. S. Pierce (americký filosof pragmatismu), G.H. Meada (americký sociolog a sociální psycholog, žák a ideový pokračovatel předešlého, spolutvůrce teorie sociálních rolí; „já“ (Self nikoli souhlasné s Jungiánským Self=Selbst) se vyvíjí a vzniká v mezilidské komunikaci – „já“ neurčuje všechny činitele v komunikaci, naopak komunikace dává „já“ vzniknout), M.M. Bachtina (ruský tvůrce literatury o literatuře, neboli literární kritiky; D: *Román jako dialog*), L. Wittgensteina (anglický filosof, který narazil na hranice jazyka; D: *Tractatus logico-philosophicus*, *Filosofické skúmania*), M. Heideggera (německý filosof věhlasného jména, který ukázal, že pokrok poznání není možný bez tvorby (*poesis*) a že chceme-li poznávat i to, co je za hranicemi jazyka, nesmíme se vyhýbat především metafoře a básnickým (rétorickým) formám vůbec; D: *Bytí a čas* a mnohé další), M. Foucaulta (francouzský filosof a teoretik vědy, který by neměl uniknout pozornosti zvědavého psychologa; D: *Dějiny šílenství*, *Archeologie vědění*, *Dějiny sexuality*) a J. Derridy (francouzského filosofa a „objevitele“ dekonstruktivismu, který Vás svými texty prostě ohromí, neboť překračuje hranice francouzského jazyka; D:) čerpám v následujícím výtahu z velice informativní práce Stanislava Hubíka *K postmodernismu obratem k jazyku*; pro ještě hlubší zasnění do problematiky viz M. Frank, *Co je neostrukturalismus*. O strukturalismu lze čerpat informace z nenáročného úvodu T. Hawkesa, *Strukturalismus a sémiotika*. Ve výkladu poněkud ustupuji z výkladu jejich díla a ponechávám studentovi na uvážení, zda si moje strohé odkazy na jejich přínos doplní příslušnou literaturou. J. Lacan (francouzský psychoanalytik nepřehlédnutelného přínosu moderní psychologii) je v naší literatuře bohužel dosud téměř neznám a jeho dílo (právě i sekundární literaturu) tak lze studovat pouze z cizojazyčných pramenů; J. Hillmana (americký psycholog, který tak jako jeho „učitel“ C.G. Jung, má neobyčejné pochopení pro věci duše; D:) mohu vřele doporučit; J. Assmann (německý egyptolog a kulturolog; D: *Písmo a paměť*); E. Cassirer (filosof, jehož dílo žádnému psychologovi zabývajícímu se jazykem patrně neuniklo; D: *Filosofie symbolických forem I a II*) atd. Všichni tito autoři budou probíráni podrobněji.

1. Úvod: seznámení se záměry tohoto kurzu; otázky, které před nás soudobý náhled problematiky jazyka klade. Oddělení "jazyka" psychologie od "jazyka" lingvistiky – především vymezení „jazyka“ lingvistiky jako užšího pojmu. Předběžné otevření otázky: co je to znak, význam, smysl, symbol a jak spolu souvisí? Otevření historie reflexe jazyka.
2. Stručná historie filosofie jazyka: Pragmatismus Ch. S. Pierce a G. H. Meada: „význam“ je stavěn do bezprostředního vztahu k lidským potřebám, zájmům, jednáním..., „veškeré myšlení je ve znacích“ a „znak“ pak žije jen v reálné komunikaci (jde o událost komunikace). Tím je jednoznačně stanoven primát komunity před individualitou a „transcendentalismus filosofie vědomí je popírán tvrzením a priori sociálně stykové povahy reality...“. Ontotvorná funkce jazyka v podání Ch. S. Pierce. Založení

sebe-identifikace jáství komunikací a společností a primát „jazykové-sociální hry“ před sebevědomím hrajičího (G. H. Mead).

3. Stručná historie filosofie jazyka: M. M. Bachtin: „Žádný přírodní jev nemá ‚význam‘, významy mají pouze znaky,“ tudíž „vědomí se může realizovat a stát skutečným faktem, jen když se ztělesní v materiálu znaku.“ „Hledání referenta znaku nás nakonec odkazuje k nalezení určité abstraktní entity, která je pouhou „kulturní konvencí“.“ „Skutečnou realitou jazyka-řeči není abstraktní systém jazykových forem, ani izolovaná monologická výpověď, ani psychofyzilogický akt a jeho realizace, ale sociální událost řečového vzájemného působení, která se realizuje výpovědí a výpověďmi... Každá výpověď... je jen momentem nepřetržitého řečového styku“. Celek jazyka pojímá Bachtin jako vzájemně se prostupující subsystemy, což předznamenává Wittgensteinovo pojetí „jazykových her“. Bachtinova metafora *polyfonie* hlasů má také významné analogie při zkoumání vnitřní řeči (viz např. Hermansovo dialogické self a Hillmanovu personifikovanou duši).

4. Stručná historie filosofie jazyka: L. Wittgenstein: První období – zkoumal jazyk pouze skrze oznamovací věty (konstatování faktů): „Logickým obrazem skutečnosti je myšlenka... Smyslově vnímatelným vyjádřením myšlenky je věta-výrok“, ergo: „Věta-výrok je obrazem skutečnosti... je modelem skutečnosti tak, jak si ji myslíme.“ (viz soudobou diskursivní psychologii R. Harrého a G. Gilletta: „Jazyk má pro diskursivní psychologii význam ve dvou ohledech. Je médiem mnoha diskursivních aktivit, především těch jež nazýváme kognitivními. Ale jazyk slouží také jako základní model či analogie pro analýzu příhod, ve kterých jsou činy prováděny nelingvisticky – řekněme pomocí postojů a gest, výrazů tváře a podobně, čili pomocí jiných systémů znaků. Hlavní teze diskurzivní psychologie říká, že příhody, v nichž psychologické fenomény povstávají užitím nelingvistických znaků, mohou být analyzovány jako kdyby byly jazykové.“) „Souhrn všech pravdivých výroků dokonale popisuje svět.“ „Hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa.“

2. období – pragmatizace a instrumentalizace původních konceptů: Jeho zájem se přesouvá od ryze logických výpovědí k výpovědím v přirozeném jazyce, jazyk má více funkcí nežli konstatování faktů v oznamovacích větách (dále k tomu pojetí performativních vět J. L. Austina). „Význam“ nějakého výrazu se nachází ve způsobu jeho užití, ergo: je nutné zkoumat kontext každé výpovědi, konkrétní situace. „Předmětem výzkumu se stává komplex vytvářený reálným používáním znaků, konvencemi/pravidly, socializací a tudíž také reálnými činnostmi. Tento komplex představuje *totalitu komunikativního* a je nazván *jazyková hra*... A priori, protofenomenon je jazyková hra – komunikace.“ „Mnohost jazykových významů vytváří mnohost gramatických prostorů [jazykových her]... Žijeme v zajetí *gramatických* prostorů, které jsou *de facto kulturními* prostory, a z jejich pole posuzujeme ostatní světy, tj. kultury.“ (Z toho vyplývá kritika etnocentrismu, které se chopil P. Winch). Fluktuace významu od jazykové hry k jazykové hře znemožňuje dokonce vůbec stanovení významu jako takového. „Součástí jazykové hry je vždy již také pozice toho, kdo ji zkoumá. Problém významu je sice možno převést na konvencionální základ a takto „vyřešit“, nic se tím však fakticky nezíská: za hranicí konvence platí, že význam je nerozhodnutelný“. Wittgenstein už podrobil sám sebe „dekonstruktivnímu“ čtení, zde navazuje na F. Mauthnera. Ten tvrdí, že „nejnižší formou poznání je poznání v jazyce, vyšší ve smíchu, poslední v kritice jazyka“. „Právě kritika jazyka jakožto odkrývání logokratických vlastností řeči ovšem ukazuje, že jazyk není jazykem logických pravidel, ale konvencí.“ „Celé pozdní Wittgensteinovo dílo... můžeme pojmut jako svého druhu obrovský pokus o osvobození člověka (myšlení, mluvení, jednání)... od logokracie...“

5. Stručná historie filosofie jazyka: C. Lévi-Strauss: „Lidé *utvořili* sami sebe stejně jako rasy svých domácích zvířat, s jediným rozdílem, že tento proces byl méně vědomý či dobrovolný“. „Kdo říká člověk, říká jazyk, a kdo říká jazyk, říká společnost.“ „Pokouší se tedy vnímat složky kulturního chování... z hlediska kontrastivních vztahů, které jsou mezi nimi, takže vytvářejí struktury analogické fonologické struktury jazyka.“ Celou kulturu pojímá tedy jako jeden „gigantický jazyk“. „Jazyk může být zván podmínkou kultury proto, že materiál, z něhož je jazyk vystavěn, je téhož druhu, jako ten, z něhož je vystavěna kultura: logické vztahy, protiklady, korelace a podobně.“ Jeho zkoumání tzv. *přírodního myšlení* oproti našemu „civilizovanému“ odhaluje významné a konstitutivní podobnosti místo rozdílů. „Podkopáváním toho, co Lévi-Strauss nazývá „sterilním empirismem“, tj. pojetím, že „skutečný“ svět obsahuje jednoduchou, nepopíratelnou skutečnost, kterou omezenější „přírodní“ myšlení ve své nevědomosti nebo zatvrzelosti nerozeznává, otevírá jeho antropologie dveře takovému

pojetí, že každá společnost si tvoří svou *vlastní* skutečnost ve shodě s mentálními a psychologickými principy, určujícími jí formu a funkci, a následně je skrytě promítá na to, co může být tímto reálným světem.“

6. Stručná historie filosofie jazyka: M. Foucault: „Foucault přichází s představou relativně velkého (časově, prostorově i sociokulturně) duchovního útvaru zvaného epistéma, který je faktickým polem možností konkrétních diskursů, diskursivních formací a reálných výpovědí... Epistéma vytyčuje niterně (zevnitř) hranice znakových operací, určuje jak a o čem se v konkrétních diskurzech hovoří (nebo píše).“ A priori je tato epistéma. „V této myšlenkové perspektivě diskurs a epistéma „dělají“ individuum, a to tak, že mu vymezují pole (způsob, téma apod.). Individuum přitom svou individualitu neztrácí, projevuje ji však přísně omezeně: výběrem znakových cest po světě.“ „Člověk... vstupuje do diskursů hnán vůlí k vědění, osvojuje si určitou diskursivní tematiku a tak vlastně upadá do osidel moci.“ Důležité je, že Foucault shledává, že je to pojetí „znaku“, co určuje charakter dané epistémy. Foucaultova archeologická metoda proto zkoumá právě pojetí „znaku, „významu“ apod. v historii vývoje Západní filosofie a tato „archeologická metoda má vyjevit, jak diskurs... ovládá společnost a řídí produkci kultury...“. Foucault popisuje pojetí „znaku“ jako reprezentace „věci“ jako fázi vývoje „významu“ – pojetí „znaku“ a „významu“ bylo více a pojetí reprezentace dokonce nepatří k nejmodernějším. Problém subjektivity člověka v „období reprezentace“ rozpracovává Foucault následovně: „Vše, co je označováno reprezentací, vyžaduje existenci toho, co označuje. Označuje znak. Ale musí zde být něco, co označuje v poslední instanci, co je takřikajíc „transcendentálně označujícím“ – člověk.“ Člověk jako *autor* textů a výpovědí takto získává transcendentální potvrzení – „zde vystupuje nad text“. „Subjektivita učinila... z lidského vědomí „subjekt veškerého lidského vývoje“ a v zájmu logické koherentnosti a uchování subjektivní identity tento vývoj pojala jako jedno kontinuum.“ Postupně „mělo bytí jen to, co „vzniklo“ znakovou reprezentací.“ (Zde lze pak spatřovat, kterak jazyk způsobuje rozštěp na vědomí a nevědomí, viz dále P. Kugler). Foucault pak hledá to, „co reprezentuje ne-bytí“ a dospívá k závěru, že „nemyšlené lze vyčíst z myšleného“. A to pak nachází v reálném historickém materiálu, např. „v tom, jak lidé doposud chápali šílenství“. Ve své inaugurační řeči mluví o třech systémech „vyloučení“, jež postihují diskurs a těmi „je zákaz slova, dělba na šílenství a vůle po pravdě“. Onomu třetímu systému vyloučení věnuje největší prostor „proto, že právě k němu jsou po staletí strhávány oba zbývající systémy. Je tomu tak proto, že on sám se jich pokouší zmocnit, aby je pozměnil, aby je založil...“ „Člověk/subjekt, který podlehl šílenství, je v diskursu znakové reprezentace vykázán mimo rámec svrchovaně označujícího, vpravdě přestává být člověkem/subjektem a tudíž – není... Uvěznění potvrzuje, že šílenství je chápáno jako ne-rozum, ne-subjekt, ne-člověk... Je to tedy logos reprezentačního diskursu, který říká, co je a co není, co by mělo a nemělo být... O moci diskursu nelze pochybovat...“ „Foucault upozornil, že části diskursů, jejich strukturálně argumentační fragmenty, mohou přežívat svou dobu.“ – A to je reálné „nebezpečí“ i dnešní psychologie, která může zůstat poplatná překonanému konceptu vědomí, subjektivity atd. jako transcendentálně označujícího. „Jazyk v podobě diskursu určité epistémy, jazyk jako archív výpovědních potencialit je jako živel, jako země, jako vzduch. Člověk je v něm, uvnitř. Ale ne jako operátor, spíše jako předmět manipulace – pakliže chce vědět.“ Jazyk je obrovskou iluzí, jak říká J. Lacan. V jeho „dekonstrukci“ jde o „decentrování jazyka“, neboť „toto dílo otřesu není možné, pokud není změněno samo místo děje západní kultury, totiž její jazyk.“
7. Stručná historie filosofie jazyka: J. Derrida: Vychází z kritiky tzv. *fonocentrismu*, na němž je bezezbytku založena veškerá soudobá Západní metafyzika a tedy i samo vědomí. „Idealita fenoménu (daná jako noematický smysl nezávislý na empirických „podružnostech“ a kontextuálních pozicích subjektivního vědomí) ve své podstatě není „čistá“ – je zpřítomněna hlasem (skutečným nebo vnitřním)... hlas buď je nebo není: pokud je, je přítomen a zpřítomňuje význam či smysl. Toto zpřítomnění činí z ideality přítomný objekt.“ Zpřítomnění hlasem činí jakoukoli i tu „nejčistší“ idealitu možnou a na druhou stranu činí vše „přítomné“. „Hlas je bytí, jež je samo sobě přítomné ve formě univerzálnosti jako vědomí; hlas je vědomí.“ – „Hlas se projevuje jako moc sebevidence vědomí v přítomnosti...“ Brilantní analýza slova *diference* (samotného klíčového pojmu strukturální lingvistiky) a zavedení neografismu *diferance* mu umožní kritizovat fonocentrismus. Může tak také kritizovat pojetí „znaku“ jako přítomnosti nepřítomného a tedy pojetí reprezentace založené výhradně

metafyzikou přítomnosti. Problémy a obtíže „dekonstrukce“, které vedli např. M. Heideggera a částečně i Derridu k rezignaci, ke *Gelassenheit* – „nechat to být“. Jeho pojetí dekonstrukce (*Abbau*) je založeno snahou o odstranění nelegitimního logocentrismu (logokracie). „Slunce logiky (logocentrismu) stojí již tak vysoko, že náš jazyk už nevrhá stín - pravdy.“ Dekonstrukce je pak taková „technika, v níž logocentrismus sám pracuje na svém „odstředění“, a to tak, že v každém psaní a mluvení důsledně odkrývá paradoxy a logiku tak „povyšuje“ na světlo, které svou intenzitou ničí stín pravdy vrhaný znaky.“ Jedním „krokem je projekce logocentrické metafyziky na plátno jiných kultur...“ „Z pojetí difference plyne důležitý závěr - ...prvenství difference před identitou, dialogiky před monologickou, rétoriky před logikou, aforismu před systémem...“ podle Derridy je „každý znak a význam stopou jiného znaku a významu“... „neexistuje ani podstata, ani konečný význam toho, co je řečeno v tomto nebo jakémkoli jiném příběhu, který by mohli vyprávět jiní – poněvadž nikdy nemůže existovat jeden jediný ucelený příběh, ale jediné řada příběhů, které se střetávají a pohrávají si s jinými příběhy naší doby.“ [Vše dosud bylo citováno převážně z Hubík, 1994] K termínu dekonstrukce (či dekonstruktivismus): „Dekonstrukci chápe [Derrida] jako kritické čtení filozofických textů jako systému, jenž je tradičně budován na určitých významových protikladech (např. příroda - společnost, přítomnost - nepřítomnost, označující - označované ap.). Ukazuje, že jeden z protikladů je vždy privilegován na úkor druhého, což je neodůvodnitelné, protože privilegovaný termín je utvářen termínem potlačeným.“ (Encyklopedie Diderot, 1999, sv. 2)

8. Obrat k jazyku v soudobé filosofii shrnutí: postmoderní poukaz k jinému paradigmatu – *sub specie ludis* a *sub specie communi/cati/onis*, intersubjektivní pojetí skutečnosti, nerozhodnutelnost významu o sobě, transcendentálního významu (čehokoli), kritika metafyzického vymezení vědomí a subjektu jako transcendentálně označovaného. To je základ, na kterém budují soudobí pokračovatelé školy C. G. Junga a ze kterého bude veden následující výklad zaměřený na rozličné projekty dekonstrukce. Na ose problematiky vztahu jazyka a nevědomí bude výklad veden k náhledu, kterak je naše *imaginace* vymezována oproti vědomí a kterak jsou do ní zakreslovány mocí jazyka (resp. účastí v diskursu) určité struktury.
9. První typ dekonstrukce: Psychoanalytická dekonstrukce J. Lacana: „*Tuché* je aktuální, bezprostředně prožívaný *střet* se světem... je to bod, v němž se subjekt se světem setkává a zároveň ho uchopuje jako svět se svojí strukturou... Při porozumění světu subjekt užívá znaků (*signifiers*), jež jsou mu dány k dispozici prostřednictvím jazyka, jsou mu k dispozici termíny, jimiž uchopují svět druzí lidé.“ „*Jazyk (langue)* je takový strukturovaný systém označujících znaků (*signifiers*), jenž vytváří symbolický řád, v němž budou všechny věci a celý svět uspořádány... Jazyk předchází vstup každé osoby do světa a je to také objektivní symbolický řád, jenž jako takový uděluje věcem jejich význam, a je tudíž „přednější“ než každé individuum. *Řeč (speech)* je ta část interpersonálního směnného styku, jenž pochází z jazyka a jeho kombinatorické mocnosti, a také tím prostředkem, kterým se mnou druzí sdílejí svoje světy a to, co je na těchto jejich světech významné. Tato komunikace pro mě není transparentní (neboť skrze ni jasně nevidím střet druhých s reálným), ale je pro mě přesto jedinou základnou pro to, abych věděl, jaký svět je.“ Již malé dítě, když chce komunikovat svoje potřeby, musí užívat systému znaků a tento systém postupně přibližovat systému označování druhých (tím že se nakonec naučí jazyku). Naučí se systému znaků, jež řídí prožitek a pocíťování, a tak již nemůže nadále vyjadřovat skutečné pocity, právě protože je donuceno užívat znaků, jež stěží představují tyto pocity. Tím se jednak naučí označovat takové potřeby, které označují druzí, a také uspokojovat je způsoby předepsanými symbolickým řádem. „Subjekt je konstruován jazykem neuvědomovaným způsobem.“ Jako důležitá se v tomto nevědomí jeví „figura nerozpoznání“

Lacan o jazyku atd.

Lacan navazuje na Freuda. Freud pochopitelně zavedením pojmu nevědomí destabilizoval „osvícenecký“ koncept stabilního self, které vládne takovými prostředky jako na příklad svobodná vůle nebo sebe-determinace. Ovšem doufal, že přivedou-li se obsahy nevědomí do vědomí, může se neblahý vliv vytěsňených obsahů minimalizovat. Freud vyslovil toto tvrzení o vztahu mezi vědomím a nevědomím: „*Wo Es war, soll Ich werden*“ (Kde bylo id, bude já). Freudovým cílem tedy bylo posílení ega, vědomé/racionální identity, aby bylo silnější než nevědomí.

Pro Lacana je tento cíl nedosažitelný. Ego nikdy nemůže zastoupit nevědomí, nebo jej vyprázdnit či jej kontrolovat, neboť – pro Lacana – je ego pouze iluzí, produktem nevědomí. Takto se stává pro lacanovskou psychoanalýzu základem právě nevědomí (namísto ega).

Centrální myšlenkou pro Lacana je, že nevědomí (jež ovlivňuje veškeré aspekty lidské existence) je strukturováno jako jazyk. Přičemž struktura je samozřejmě charakteristická také pro mentální činnost, která je artikulovaným systémem kombinatoricky uspořádaných jednotek. To zaprvé znamená, že lze vytvářet komplexní myšlenky z jednoduchých elementů, jež se k sobě navzájem vztahují. A zadruhé z toho plyne, že každý sémanticky smysluplný prvek nabývá sám o sobě smyslu jen díky vazbě ke všem ostatním takovýmto prvkům (holismus).

Tuto centrální myšlenku dokládá např. Freudovým popisem dvou hlavních mechanismů nevědomých procesů: zhuštění a vytěsnění. Obojí je v základu lingvistickým jevem: význam je buď zhuštěn (v metafoře) anebo přesunut (metonymie). Lacan také upozorňuje na fakt, že Freudovy analýzy snů a většina analýz nevědomé symboliky užívané pacienty se často zakládají na slovní hře, asociacích atd., jež jsou převážně verbální (např. fonetické). Lacan přímo tvrdí, že obsahy nevědomí jsou si vědomí jazyka a částečně struktury jazyka.

Jazyk předchází a determinuje subjektivitu. Jazyk není ani tak funkcí (nebo výsledkem) naší identity a našich přání jako jsou naše identita a naše přání funkcí jazyka. „Každá lidská „bytosť“ je vystavena kastraci prostřednictvím jazyka a řeči. Vstup do systému pravidel si vyžaduje oběť. Pro Lacana je primární právě omezení vnucené jazykem všem mluvčím bytostí v tom, že tělesné motivaci (freudovský pud) se upírá plně uspokojení. To vytváří subjekt rozštěpený mezi jeho *symbolickou* identitu a tělo, které ji nese... Lacan tomuto omezení říká „falická funkce“, totiž kastrace stejně funkční pro obě pohlaví [funkce kastrace – oběť požadovaná *symbolickým řádem* – se různým způsobem dotýká obou pohlaví – není tomu tak, že by žena ztratila něco, co muž nemusí ztrácet, a žádné pohlaví nemůže mít všechno a být vším.]... Klíčovým rysem lacanovského subjektu je to, že je odcizen samotným vstupem do jazyka, do systému, který spojuje a současně odděluje... Pro Lacana odcizení je strukturálním stavem subjektivitu *per se*.“

Pro Lacana neexistuje *označované*, není podle něj nic takového, k čemu by *označující* v posledku odkazovaly. Tato neexistence *označovaného* vedla Lacana k tvrzení, že řetězec *označujících* se neustále přesouvá, přeskakuje a cirkuluje. Není zde žádné konečné zakotvení – něco co by dávalo v posledku celému systému stabilitu a tedy význam. Řetězec *označujících* je v neustálé hře; není možné jakkoli zastavit prokluzování tohoto řetězce – nelze nikdy říci: „aha, XYZ znamená toto“, aby to bylo definitivní. Mnohem spíše jeden *označující* vede k jinému *označujícímu*, ale nikdy k *označovanému*. Je to jako výkladový slovník: jedno slovo vede k několika dalším slovům, ale nikdy ne k věcem, jež slova domněle reprezentují.

Reprezentace se nachází na dráze *označující-označující* skrze prostředkování subjektu, nikoli na dráze subjekt-subjekt skrze prostředkování *označujícího*. Takže paradoxně, tvrdí Lacan, jsme jazykem rozdělováni a sjednocováni zároveň. Každého z nás jazyk odcizuje a přesto z nás činí dohromady komunitu: komunitu odcizených a odcizujících subjektů.

Lacanově stádiu zrcadla lze nejlépe porozumět jako metafoře subjektivitu. Ve stádiu zrcadla se fragmentované dítě identifikuje s – a touží být jako – obraz celosti, který spatřuje v zrcadle (tedy takovým „já“ nebo takovou pozicí subjektu, jež umožňuje koherentní jednotu). Ovšem jestliže nám obrazy celosti, které nám představuje naše okolí, ukazují obraz oddělený od nás (coby odraz v zrcadelnici, jako sen naší matky atd.), nikdy se s ním nemůžeme plně ztotožnit. Vzniká osudová roztržka mezi pravdou fragmentace a obrazy sebe-identity a celosti.

Lacanův koncept touhy je v jádru touhou po celosti. Je touhou zaplnit díru nebo mezeru v self skrze nekonečný metonymický řetěz doplňků: skvělé auto, dokonalý partner, záviděníhodné zaměstnání atd. Ovšem jak je jeden doplněk zajištěn, touha se přesouvá k něčemu jinému. Touha je (reprezentace) svrbění, jež nemůže být doopravdy poškrábáno. – Musíme vidět onen řetězec metonymických doplňků táhnoucí se od tady a teď až ke smrti jako syntagmatickou artikulaci domnělé celosti.

Lacan rozhodně nespěje k nějakému ontologickému idealismu. Jeho pojem *tuché* odkazuje k aktuálně prožívanému střetu se světem. *Tuché* je místem, v němž se subjekt zároveň setkává se světem i mu rozumí jakožto světu se strukturou. K porozumění (ke kognitivnímu uchopení) světa jedinec užívá *označující*, jež jsou mu k dispozici v jazyce, aby vybudoval anebo se přiblížil k pojmům, jimiž uchopují strukturu světa druhí (uvnitř „druhých“ existuje jistá hierarchie).

Zatímco Freud se zabývá tím, jak polymorfně perverzní dítě vytváří nevědomí a superego a stává se civilizovaným a produktivním dospělým, Lacan se zabývá tím, jak dítě nabývá a formuje iluzi ega – jednotného vědomého self identifikovaného se slovem „já“.

Pro Lacana je proces, v němž se dítě stává dospělým – v němž se stává self -, snahou fixovat, stabilizovat či ukončit řetězec *označujících* tak, aby byl možný ustálený význam (včetně významu „já“). Ovšem Lacan tvrdí, že tato možnost je pouze iluzí, pouze obrazem stvořeným nesprávným vnímáním vztahu mezi tělem a self. Lacan vytvořil tři odlišné kategorie, aby popsal vývoj od dítěte k dospělému. Mluví o třech konceptech: potřebě (*the need*), požadavku (*the demand*) a touze (*the desire*).

J. Lacan jako jeden z mála našel v jazyce (dokonce v samotné podstatě jazyka) možnost, která jazyk využít proti sobě samému – aby sám vypovídal o tom, jak nad námi uplatňuje svoji moc. Obecné poznámky ke vztahu jazyka a nevědomí (S. Freud, C. G. Jung, J. Hillman, P. Kugler). *Foné* v nevědomí (eufemismus, ironie, metafora), např. Max Müller či H. Usener. Evoluce metafor. Metafora v jazyce podle Johnsnona a Lakoffa. Krátce o druhém typu dekonstrukce: Lévi-Straussova,

popř. Derridova dekonstrukce: C. Lévi-Strauss srovnával myšlení „přírodních“ a „civilizovaných“ národů a nenašel mezi nimi žádný principiální rozdíl (viz i Lyotard: *O postmodernismu*).

10. Další typ dekonstrukce: Foucaultova „archeologická dekonstrukce“: Problém konstrukce minulosti – tzv. kulturní paměti, podle M. Halbwachse a J. Assmanna. Stručné pojednání vztahu orality a skripturality – rozdílnosti v diskurzech. Dále problém: jazyk a mýtus, resp. problém mytického a vědeckého poznání. Diskurs vědy a její vliv na mýtus (navazuje také na již zmíněné od C. Lévi-Strausse). Pojetí mýtu u E. Cassirera, u J. Campbella; speciální část: staroegyptské pojetí vyzařující síly jazyka – *achu*, podle J. Assmanna. S problémem mýtu souvisí bezprostředně problém rituálu (poznámky k rituálu: S. Freud, E. Cassirer, J. Campbell, J. Veselý, J. F. Lyotard). Některé odlišné (tzv. „tradiční“) typy projektů „dekonstrukce“: Krátce o „dekonstrukci“ v buddhistické meditaci (maháprádžňáparamitá, mantrajóga), v renesanční přírodní filosofii (makrokosmická speculatio) a hebrejské kabbale.
11. Symboličnost jazyka v textu-*příběhu*: E. Fromm, P. Ricoeur, P. Kugler. Stručné pojednání polarity obraz – slovo, a dále obrázkového a hláskového písma. Jazyk a sen: roviny interpretace: S. Freud, C. G. Jung, J. Hillman; diskurs a sen (A. Mindell a POP).
12. K otázkám (symbolické) imaginace (dle V. Borecký (1998)): C. G. Jung, G. Bachelard, G. Durand, R. Mucchieli, *mundus imaginalis* H. Corbina;
13. Bude-li čas, bude student seznámen s některými symbolickými systémy (odlišného diskurzu): memfidská, ónská, hermopolská, thébská, Hésiodova, Ovidiova kosmogonie a theogonie, systémy „zádušní“ literatury: Knihy Mrtvých, Kniha o tom, co je v Duatu; specifika *Opus Solis*. Některé příběhy o vzniku řeči a jejich ontologické (resp. světonázorové) kontexty.

Doporučená literatura:

Anzenbacher, A.: *Úvod do filosofie*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1991.

Přehledný výtah filosofie, ač velice přehledný, který je členěn po tématech a pojmech - nikoli podle autorů.

Assmann, J. (2001). *Kultura a Paměť*. Praha: Prostor.

Assmann, J. (2003). *Smrt jako fenomén kulturní teorie*. Praha: Vyšehrad.

První kniha je výtečným úvodem do problematiky konstrukce minulosti, do problematiky orality a skripturality. Assmann seznamuje čtenáře s dílem ne příliš známého sociologa M. Halbwachse. Velká část knihy je věnována studiím, která jednotlivé velké národy (Egyptané, Hebrejci, Řekové, Feničané) konstruovali svoji minulost. Je velice poutavá a čtivá. Druhá kniha je inspirativní co se týče fenoménu smrti a její recepce v různých společnostech.

Bateson, G. (2000). Mysl a příroda – nezbytná jednota. On-line: www.vhled.cz.

Bateson, G. (1979). *Mind and Nature: A Necessary Unity*. New York: Dutton.

Znamé a potřebné dílo, které ukazuje zcela nový přístup k epistemologii. Na Batesonovo dílo navázali čilští vědci Maturana a Varela. Je velice inspirativní a díky způsobu vyprávění dává čtenáři nahlédnout pod pokličku velikánů psychologie jako byl např. Ames.

Bor, D. Ž. (1993). *Abeceda stvoření*. Praha: Trigon.

Dílo, které její autor nazývá úvodem do mýtoetymologie neboli do „jazyka ptáků“. Autor hledá fonetické příbuznosti mezi světovými jazyky, aby ukázal, že některé mýty a zdánlivě potrhle magické či zasvěcovací praktiky mají základ v přirozené lidské zkušenosti se svým tělem v živoucí přírodě. Jedná se v podstatě – nejen zaměřením ale i rozsahem – o ojedinělé dílo v českém jazyce.

Borecký, V. (2003). *Porozumění symbolu*. Praha: Triton.

Dílo, které seznámí čtenáře s dílem mnoha badatelů – převážně psychologů -, kteří se snažili zkoumat lidskou obrazivost. Je zde stručné shrnutí díla: Freuda, Junga, Bosse, Bachelarda, Diela, Mucchielliho, Duranda a Maffesoliho – tedy převážně francouzských autorů u nás téměř neznámých. Boreckého dílo je neuvěřitelným počinem: je syntetické, obsažné, poučné... vše doporučuji!

Campbell, J. (2004). *Mýty Západu: Představy o bozích v dějinách civilizace*. Praha: Pragma.

Campbell, J. (2000). *Tisíc tváří hrdiny*. Praha: Portál.

Campbell, J. (2000). *Proměny mýtu v čase*. Praha: Portál.

Campbell, J. (1998). *Mýty*. Praha: Pragma.

Campellovo dílo ukazuje, že jeho rozhled byl fenomenální. Z výšiny ducha, které dosáhl tento pravidelný účastník setkání Eranos v Asconě, přehlédl snad většinu světových mýtů, aby o nich podal ucelený přehled ve své tetralogii, z níž vyšel v češtině bohužel velmi nezdařilý – leč díky duchu svého autora přesto doporučeníhodný – překlad Mýty západu.

Cassirer, E. (1996a). *Filosofie symbolických forem I*. Praha: OIKOYMENH.

Cassirer, E. (1996b). *Filosofie symbolických forem II*. Praha: OIKOYMENH.

Cassirer, E. (1956). *An Essay on Man*. New York: Doubleday and Company.

Fenomenální dílo německého neokantovce, který dovedl filosofii apriorních forem lidského myšlení daleko za horizont, který nastínil Kant. Jeho dílo navazuje také na filosofii jazyka Wilhelma von Humboldta. Vše, co jste nevěděli o světových jazycích a ani vás nenapadlo na to pomyslet – to najdete v těchto dvou knihách, z nichž první se zabývá jazykem a druhá mýtem.

Castaneda, C. (1998). *Umění snít*. Praha: Volvox Globator.

Dílo z dlouhé řady knih známého amerického antropologa, který nás seznamuje s tradičním učením mexických mudrců, které ohromí svojí hloubkou. Tato kniha ukazuje autorovu cestu k poznání skrze praktiky lucidního snění.

Donnerová, F. (1998). *Bytí ve snění*. Praha: DharmaGaia.

Spolupracovnice Castanedy v této knize ukazuje specifika ženské cesty poznání.

van Dülmen, R. (2002). *Historická antropologie*. Praha: Dokořán.

Úvod do tohoto nového směru, který ukazuje specifika mikroanalýzy oproti makroanalýze historických jevů. Zabývá se běžným životem lidí v daném období a nikoli pouze vládci nebo elitou. Jistě ukáže čtenáři nové oblasti, které se dají zkoumat.

Dunbar, R. (1996). *Grooming, gossip, and the evolution of language*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Dílo, které uvádí podnětná fakta týkající se vzniku jazyka analogiemi ze zvířecí říše.

Eco, U. (2001). *Hledání dokonalého jazyka*. Praha: Lidové noviny.

Syntetické dílo italského jazykovědce, které čtenáře seznamuje s mnoha různými historickými pokusy o konstrukci nebo nalezení univerzálního jazyka, aby přesvědčivě ukázal, která fakta tomuto projektu brání.

Eco, U. (2002). *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha: Mladá fronta.

Soubor esejů na téma sémiologie ukazuje různé zapletlosti odkazování nejen v literární tvorbě, ale i v mnoha ostatních médiích (televize, divadlo, zrcadlo atd.).

Eliade, M. (1997). *Mefisto a androgyn*. Praha: OIKOYMENH.

Eliade, M. (1995). *Dějiny náboženského myšlení I*. Praha: OIKOYMENH.

Eliade, M. (1994). *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie.

Eliade, M. (2000). *Kováři a alchymisté*. Praha: Argo.

Eliade, M. (2004). *Obrazy a symboly*. Praha: Computer Press.

Eliade, M. (2004). *Iniciace, rituály, tajné společnosti*. Praha: Computer Press.

Dílo religionisty rumunského původu snad ani nepotřebuje představovat, neboť by mělo patřit k povědomí každého humanitně zaměřeného studenta.

Frank, M. (2000). *Co je neostrukturalismus*. Praha: Pastelka.

Soubor přednášek, který na základě konkrétních textů evropských filosofů postmoderny ukazuje vývoj jednotlivých témat postmoderny. Dílo „silné“ jako pravá arabská káva, kterou je dobré pít v malých šálcích.

von Franz, M. L. (1999). *Mýtus a psychologie*. Praha: Portál.

von Franz, M. L. (1998). *Psychologický výklad pohádek*. Praha: Portál.

von Franz, M. L. (2000). *Sen a smrt*. Praha: Portál.

von Franz, M. L. (2001). *Věštění a synchronicita*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.

Spolupracovnice a žákyně Junga, která je neobyčejně sečtělá a její díla jsou proto velice podnětná jak pro psychologii, tak i pro jiné humanitní obory (a např. i metodologii věd – Věštění a synchronicita).

Fromm, E. (1999). *Mýtus, sen a rituál*. Praha: Aurora.

Freudův žák v této knize zhodnocuje a kritizuje dílo jak Freuda tak Junga. Jedná se o čtivou a zajímavou knihu.

- Gadamer, H. G. (1999). *Člověk a řeč*. Praha: OIKOYMENH.
Filosofický nástupce Heideggera, který razil tzv. filosofickou hermeneutiku. Jedná se o soubor různorodých statí, jistě zajímavých, co se týče filosofie jazyka.
- Gibson, J. J. (1968). *Senses Considered as Perceptual Systems*. London: George Allen&Unwin Ltd.
Dílo zabývající se psychologií vnímání. Oproti jiným teoriím, které se zaměřují většinou na jeden jediný smysl, snaží se Gibson ukázat, že všechny lidské smysly jsou navzájem provázány a tvoří něco, co nazývá perceptuální systém. O psychologii vnímání jsem nečetl lepší dílo. Podnětné, syntetizující – vřele doporučuji.
- Graves, R. (1982). *Řecké mýty I a II*. Praha: Odeon.
Graves ukazuje, kterak lze taktéž interpretovat známé řecké mýty. Ukazuje, že se v nich skrývá historie krvavého potlačení původních, předindoevropských kultů Velkých Bohů, indoevropským, patriarchálním náboženským systémem řeckých kmenů.
- Grondin, J. (1997). *Úvod do hermeneutiky*. Praha: OIKOYMENH.
- Hroch, J. (2000). *Ke vztahu hlubinné hermeneutiky a metodologie humanitních věd*. in: Sborník prací FF brněnské univerzity, 2000.
Historie hermeneutiky. Přehledné a poučné dílo.
- Grygar, M. (1969). *Pařížské rozhovory o strukturalismu*. Praha: Svoboda.
Překlad rozhovorů proponentů strukturalismu nad zajímavými tématy.
- Hawkes, T. (1999). *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host.
Přehled vzniku a díla strukturalismu. Přehledné.
- Hillman, J. (1999). *Sny a podsvětí*. Praha: Portál.
- Hillman, J. (1997). *Duše a sebevražda*. Praha: Sagittarius.
- Hillman, J. (1992): *Re-Visioning Psychology*. New York: HarperCollins Publishers.
- Hillman, J. (1992): *We've Had A Hundred Years of Psychotherapy And The Worlds's Getting Worse*. San Francisco: HarperCollins Publishers.
- Hillman, J. (1992): *Blue Fire*. New York: HarperCollins Publishers.
Dílo Jungova pokračovatele se vyznačuje velikou odvahou čelit tématům a vyústěním těchto témat, které většina vědecké obce nechce zpracovávat. Hillmanova psychologie se vrací k mnoha tradičním pojmům jako je např. duše (to již Jung), anima mundi, obrazivost (imaginace), polyteismus, smrt apod. Jeho dílo je skutečně inovativní – snad právě tím, že se vrací k tradičnímu pojetí duše a jejím vztahům s veškerenstvem. Vřele doporučuji.
- Hubík, S. (1994). *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice: Albert.
Mnou rozsáhle citované, obsažné a osvěčující dílo o posmoderně a přístupům k jazyku. Vřele doporučuji.
- Jung, C. G. (2003). *Sebrané spisy 9/II: AION*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1996). *Výbor z díla I.: Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1997). *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1999). *Výbor z díla III.: Osobnost a přenos*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (2001). *Výbor z díla IV.: Obraz člověka a obraz Boha*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1999). *Výbor z díla V.: Snové symboly individuálního procesu*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (2000). *Výbor z díla VI.: Představy spásy v alchymii*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (2002). *Paracelsica*. Praha: Vyšehrad.
Dílo tohoto autora je téměř zbytečné představovat. Je to autor neobyčejné hloubky, který vdechl psychologii duši, která jí k jejímu rozvoji – podle mého názoru – chyběla. Inspirátor mnoha velkánů své doby, účastník Eranos konferencí společně s Eliadem, Campbellem, Durandem, Corbinem a mnoha dalšími světoznámými autory. Vřele doporučuji.
- Komárek, S. (2001). *Jazyk vědy a polární myšlení*. in: *Vhled*, 2, 2001, www.vhled.cz.
- Kratochvíl, Z., Bouzek, J. (1994). *Od mýtu k logu*. Praha: Herrmann a synové.

- Kratochvíl, Z. (1994). *Filosofie živé přírody*. Praha: Herrmann a synové.
- Kratochvíl, Z. (1995). *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmann a synové.
- Kratochvíl, Z.: *Prolínání světů – středoplatónská filosofie v náboženských proudech pozdní antiky*. Herrmann a synové, Praha 1991.
Dílo pražského filosofa, který přednášel i na naší fakultě. Jeho dílo je mojí velkou inspirací, neboť má pochopení pro živou přírodu, kterou psychologie tradičně nechává „za dveřmi“ (Hillman plausibilně upozorňuje na to, že psychoterapie bude muset vzít v potaz i stav životního prostředí klienta, aby vyřešila některé případy).
- Kugler, P. (1993). *The Subject of Dreams*. in: *Dreaming*, June 1993. Vol. 3, No. 2, Plenum Press, New York.
Postjunglián, který se zabývá v této knize vztahem jazyka a nevědomí.
- Lacan, J. (1977). *Écrits: A Selection*. New York: W.W. Norton.
Pokračovatel Freuda. Buřič v psychoanalýze, jehož dílo je velice inspirativní. Vřele doporučuji.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2002). *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
Dílo dvou předních kognitivních psychologů, kteří zahájili zájem o zkoumání metafory v psychologii jazyka. Ukazují v tomto stěžejním díle, že metafora není jakousi roztomilou bizarností jazyka, který je vlastně doslovný, ale že naopak jazyk (a naše myšlení) je primárně založen metaforicky a že doslovný jazyk je jen malou výsečí fenoménu jazyka. Vřele doporučuji.
- Luria, A. R. (1976). *O historickém vývoji poznávacích procesů*. Praha: Academia.
Pokračovatel Vygotského. Tato kniha shromažďuje výsledky experimentů konaných pro potvrzení původní Vygotského hypotézy o historicko-kulturní podmíněnosti všech kognitivních procesů. Je zajímavá pro svoji přehlednost a také pro invenčnost zkoumání daných oblastí pomocí výzkumu.
- Lytard, J. F. (1995). *Fenomenologie*. Praha: Victoria Publishing.
- Lytard, J. F. (1993). *O postmodernismu*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
Kniha *O postmodernismu* je zajímavou sondou do diskurzu moderní vědy. Tento diskurz je srovnáván s diskurzem mytickým. Z jejich srovnání plyne mnoho zajímavých důsledků pro soudobou vědu.
- Merleau-Ponty, M., Lévi-Strauss, C., Barthes, R. (1994). *Chvála moudrosti*. Bratislava: Archa.
- Maturana, H. R., Varela, F. J. (1998). *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*. London: Shambala.
- Fiala, J.: *Biologické základy poznání (H. Maturana)*. Scientia & Philosophia 1: 35-55, 1991.
Kniha *The Tree of Knowledge* je podnětnou prací, která čtenáře uvede do zcela jiného pohledu na lidské poznání než bylo dosud běžné. Autoři začínají popis epopeje lidského poznání kondenzací vodíkových atomů po Velkém třesku, pokračují vznikem chemického „života“, vznikem organických molekul až k živým *autopoietickým* systémům, z nichž se postupně vyvinuli živé organismy. Několik základních principů, které jsou přítomny již u těch nejjednodušších organismů, pak vystačí k osvětlení i lidského poznání. Kniha čtenáře seznámí s několika podivuhodnými zákony „biologického“ charakteru a zasadí lidské poznání do kontextu evoluce celého vesmíru. Je to neobyčejně poutavá kniha. Vřele doporučuji.
- Mindell, A. (1993). *Snové tělo*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Mindell, A. (1992). *Telo a sny*. Bratislava: Stimul.
- Mindell, A. (1994). *Kóma*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Mindell, A. (1993). *Snové tělo*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
Mindell podobně jako Hillman je pokračovatel Junga a je stejně jako on velice zajímavý svým neotřelým přístupem k psychologii i k psychoterapii (zakladatel Proces-orientované psychoterapie, tzv. POPky). Ve svých knihách spojuje citlivost k lidské duši vlastní pokračovatelům Junga s několika tradičními systémy: s Castanedovým, se systémy Východu, s šamanismem.
- Mogenson, G.: *Metaphors in Relationship*. The Jung Page, www.cgjung.org.
Článek osvědčeného jungiána s velice zajímavým vhladem do fungování lidské duše.
- Nebeská, I. (1992). *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H.
Zajímavý přehled přístupů a výsledků experimentů v psychologii jazyka čili v tzv. psycholingvistice.
- Neubauer, Z.: *O přírodě a přirozenosti věcí*. Malvern & B. Just, Praha .

- Neubauer, Z. (1997). *Esse obiectivum – esse intentionale*. In: *Scientia & Philosophia* 8: 114 – 160, 1997.
- Neubauer, Z. (2000). Doslov – Smysl a duch. In: Štampach, I. O.: *A nahoře nic...*. Praha: Portál.
- Neubauer, Z. (1992). *Nový Areopág*. Praha: Křesťanská akademie.
- Neubauer, Z. (1994). *Přímluvce postmoderny*. Praha: Hrnčířství a nakladatelství.
- Neubauer, Z. (2001). *Smysl a svět*. Praha: Knihovna ceny nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97.
- Neubauer, Z. (2002). *Golem a další příběhy o kabale, symbolech a podivuhodných setkáních*. Praha: Malvern.
- Neubauer, Z. (2004). *O Sněhurce aneb cesta za smyslem bytí a poznání*. Praha: Malvern.
Dílo pražského biologa, filosofa, historika vědy a člověka, který mi velice připomíná ony renesanční vědce, kteří věděli o všem něco je v českém kontextu škoda přehlížet. Jeho dílo obsahuje hlubokou inspiraci lidské duši, ať již se zabývá čímkoli. Celé jeho dílo vřele doporučuji – a to z mnoha důvodů.
- Otto, R. (1998). *Posvátno*. Praha: Vyšehrad.
Stěžejní dílo nereduktivního přístupu k religiozitě. Obsahuje zavedení pojmů *numinosum*.
- Potter, J. (1996): *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage publications.
Přehled přístupů kvalitativní metodologie. Zajímavé s mnoha historickými odkazy i odkazy na konkrétní výzkumy z oblasti sociologie vědy.
- Ricoeur, P. (2002). Struktura a hermeneutika. In: Kyloušek, P. (Ed.): *Znak, struktura, vyprávění – výběr z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host.
- Ricoeur, P. (1993). *Život, pravda, symbol*. Praha: OIKOYMENH.
Francouzský filosof nepominutelného významu. Zavádí rozlišení na reduktivní a restitutivní přístupy vědy k fenoménu symbolu. Jeho dílo vřele doporučuji.
- Sokol, J. (2000). *Člověk jako osoba*. Praha: Universita Karlova - Institut základů vzdělanosti.
- Sokol, J. (2002). *Filosofická antropologie: Člověk jako osoba*. Praha: Portál.
Pražský filosof přináší shrnutí mnoha přístupů k problematice lidského poznání i místě člověka v kosmu.
- Starý, R. (2000). *Cheirón, asklépiovská medicína a jungovská psychologie*. Praha: Sagittarius.
- Starý, R. (1994). *Medúsa v novější době kamenné*. Praha: Prostor.
- Starý, R. (1999). *Filmová hermeneutika*. Sagittarius: Praha.
Český jungián s nesporným literárním nadáním. Jeho eseje jsou podnětné a poučné. Vřele doporučuji.
- Stavěl, J. (1972). *Antická psychologie*. Praha: SPN.
Přehled pojetí duše u řeckých filosofů.
- Tart, Ch., T.: *States of Consciousness*. New York 1975.
Světově známé dílo z krve *Tao fyziky* Capry. Lze najít na internetu.
- Vernant, J.-P. (1995). *Počátky řeckého myšlení*. Praha: OIKOYMENH.
- Vernant, J.-P. (2004). *Hestia a Hermés*. Praha: OIKOYMENH.
- Vernant, J.-P. (2001). *Vesmír, bohové, lidé*. Praha: Paseka.
Francouzský učenec, který se zabývá antikou. Jeho sondy do tehdejšího života se blíží nejvíce psychologii a mohou tedy studentovi mnohé ukázat. Vřele doporučuji.
- Vygotskij, L. S. (1976). *Myšlení a řeč*. Praha: SPN.
- Vygotskij, L. S. (1976). *Vývoj vyšších psychických funkcí*. Praha: SPN.
Dílo skutečného velikána psychologie, který umřel příliš mlád. Mnoho směrů v psychologii, které se zdají inovativní ve svém „postmoderním“ pojetí lidského poznání vznikly o desítky let později nežli myšlenky Vygotského o historicko-kulturní podmíněnosti kognitivních procesů. Ač jsou tato jeho díla vlastně poměrně stará, jsou nesmírně syntetická. Jeho dílo vřele doporučuji, ba co víc student, který si přečte tato velice poutavá díla, získá sebedůvěru potřebnou ke státním závěrečným zkouškám (v otázkách k obecné psychologii). Nemůžu nařídít, jen ještě jednou doporučit především *Vývoj vyšších psychických funkcí* si přečíst.

